

صنایع دستی شاخص ایلات و عشایر استان اصفهان

سید اسکندر صیدایی

عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان

مقدمه

استان اصفهان گرچه در چند دهه اخیر با ایجاد مراکز و کارخانجات مهم صنعتی، جلوه‌ای صنعتی به خود گرفته است اما از حیث سایر معیشت‌ها نیز به دلیل استعدادهای خاص مناطق استان پتانسیل‌های شاخصی داشته است. یکی از این استعدادهای وجود ایلات و عشایر استان است. از گذشته‌های دور تاکنون در قلمروهایی از استان، سه ایل از ایلات کشور امرار معاش داشته‌اند. ایلات قشقایی، بختیاری و عرب جرقویه به ترتیب در شهرستان‌های سمیرم، فریدن، فریدونشهر، چادگان، بخش جرقویه اصفهان، بخشی از سال را به سر می‌برند. با توجه به اینکه ایل بختیاری و قشقایی به ترتیب اولین و دومین ایل بزرگ کشور با سابقه کوچ‌نشینی چند هزار ساله هستند و صنایع دستی آنان از اصالت، ظرافت، هنر سستی نشئت گرفته و از ارزش‌ها، خلاقیت‌ها، هویت‌ها برگرفته شده و دارای پیوندی انس‌آمیز و عجیب شده با فرهنگ ملی است، ضروری است که مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرند تا ارزش‌ها و هنرهای بومی با هویت ایلات و عشایر که

متکی به تمامیت تاریخی ملت است و می‌تواند در مقابل استیلای ارزش‌های فرهنگ استعماری استوارانه بایستد، مورد شناخت همه جانبه قرار گیرد. موقعیت جغرافیایی ویژه اصفهان و داشتن بازار مهمی جهت عرضه و تولیدات بافته مرکز و جنوب ایران و دسترسی بازارهای دیگر مناطق ایران و جهان از ویژگی‌هایی است که به صنایع دستی عشایر استان اهمیت خاصی داده است.

معرفی اجمالی ایلات و عشایر استان اصفهان

در استان اصفهان سه ایل قشقایی، بختیاری و ایل عرب جرقویه به ترتیب با جمعیتی حدود ۳۰۰۰۰، ۱۷۸۷۵، ۴۳۰۰ نفر و جمعاً حدود ۵۲۱۷۵ نفر امرار معاش می‌کنند.^۱ ایل قشقایی در شهرستان سمیرم بیلاق خود را می‌گذراند و قلمرو بیلاقی ایل بختیاری در شهرستان‌های فریدن، چادگان و فریدونشهر است. ایل عرب جرقویه در منطقه جرقویه اصفهان دوره قشلاقی را می‌گذراند.

جایگاه صنایع دستی ایلات و عشایر استان اصفهان در فرهنگ اصیل ایرانی و اسلامی

«سیاست فرهنگی استعمار همواره بر آن بوده که هویت مستقل و هستی بالنده مردم تحت ستم و نهادهای فرهنگی بومی و اصیل آنان را تحقیر و تضعیف کند و مسخ و مثله گرداند تا با عقیم و ابتر ماندن مبانی فرهنگ ملی، هم «عقب‌ماندگی» و «نازایی» و «عدم اصالت» تمدن و فرهنگ ملت‌های استعمارزده به منزله یک «حقیقت تاریخی» مورد تأیید و تأکید قرار گیرد و هم راه سلطه سیاسی و اقتصادی هموار شود و به تبع آن «برتری» تمدن غرب توجیه و تحکیم گردد. تجلی ماهیت فرهنگی استعمار در پایمال کردن و لگدکوب کردن است و تباه ساختن همه خوبی‌ها و زیبایی‌ها و ... و همه چیزهای نجیب و گرامی و دل‌بندی که نسلی را به نسل دیگر، اندیشه‌ای را به اندیشه دیگر پیوند می‌زند اگر عنصر فرهنگی هم کیفیت هنری داشته باشد و هم ماهیت تولیدی و اقتصادی و هم جنبه سنتی و مردمی اهمیت موضوع بیشتر می‌گردد.^۲

صنایع دستی ایلات و عشایر به‌طور اخص ویژگی‌های اشاره شده را دارا است لذا است شمار به‌طور سازمان یافته اول بار از این موارد شروع می‌کند.

هنر و صنایع دستی عشایری از روزگار گذشته تا به امروز میراث نیالوده زنان پاک سرشت این مرز و بوم بوده و نمودی از تلاش ناب و بی‌غل و غش مردمی و یکی از رشته‌های پیوند چند هزار ساله است.

معرفی اجمالی مهم‌ترین صنایع دستی ایل قشقایی

بخش مهمی از عشایر ایل قشقایی حدود شش ماه از سال دوره بیلاقی خود را در شهرستان سمیرم استان اصفهان می‌گذرانند، مهم‌ترین صنایع دستی عشایر ایل قشقایی عبارتند از:

۱- قالی و قالیچه؛ ۲- گلیم؛ ۳- خورجین؛ ۴- گبه؛ ۵- رختخواب پیچ و مال‌بند؛ ۶- نمکدان و پستی؛ ۷- جاجیم؛ ۸- روزینی؛ ۹- چتته؛ ۱۰- جوال.

«بافندگان ایل قشقایی سرآمد همه فرش‌بافان عشایری ایران- و حتی جهان هستند. دستباف زنان قشقایی تا حدود نیم قرن پیش عالی‌ترین نمونه فرش‌بافی عشایری بوده است. خیال‌های آزاده رنگارنگی که زنان چادرنشین این ایل بزرگ در پهنه دستبافت‌های خود رها کرده‌اند بی‌مانند است. اصالت و خلاقیت نقش‌پردازی و قدرت و طراوت رنگ‌آمیزی در فرش قشقایی به کمال رسیده است. اگر قشقایی‌ها دستبافت‌های ممتاز و یا حتی فرش‌بافی نداشتند، نام آنان به‌رحال در تاریخ ایران باقی می‌ماند، لیکن هرگز شهرت عالم‌گیر نمی‌یافتند. این فرش قشقایی است که نام ایل قشقایی را در تاریخ تمدن و فرهنگ جهانی ثبت کرده است.»^۳

طایفه‌ها و تیره‌های بافنده صنایع دستی در ایل قشقایی

در گذشته و تا قبل از اسکان عشایر حدود (یک‌پنجم) تیره‌ها به کار بافندگی اشتغال داشته‌اند و امروزه این تعداد بسیار کاهش یافته است. مهم‌ترین طایفه‌ها که در کار بافندگی شهرت دارند عبارتند از: تیره‌هایی از طایفه کشکولی، طایفه شش بلوکی، طایفه عمله، طایفه صفی‌خانی، طایفه رحیم‌لو، طایفه ایگرد، طایفه چنگی و طایفه دره‌شوری.

از میان دستبافت‌های عشایر ایل قشقایی شهرت «شکولر» و «یلمه» از همه بیشتر است.

نقش‌های دستبافت‌های عشایر قشقایی

«نقش‌هایی رایج و متداول قالی قشقایی را، دست‌کم طی سه قرن اخیر، به دو گروه اصلی و متمایز تقسیم می‌کنیم: گروه نخست، طرح‌ها و نقش و نگارهای سنتی عشایری است که کمتر دستخوش فرسایش زمان قرار گرفته و با تغییرات اندک از سال‌ها پیش به یک شیوه بافته شده است. خصوصیت بارز این طرح‌ها و نقشمایه‌ها حالت هندسی نگاره‌ها و ذهنی‌بافی است و نیز پیروی نکردن از الگویی معین و نداشتن نظم خاص و اجتناب از قرینه‌سازی، جز در طراحی ترنج‌ها و حاشیه‌ها.

گروه دوم، طرح‌ها و نقش‌های منظم و پیوسته و منسجم و متقارن است که بیشتر آنها منشأ عشایری و روستایی ندارند و طراحی آنها عمدتاً از فرش‌های شهری بافت الهام گرفته است»^۴

رنگ‌آمیزی صنایع دستی عشایر قشقایی

طراوت و شفافیت رنگ و تنوع و غنای رنگ‌آمیزی بیش از هر عامل دیگری در شهرت جهانی دستبافت‌های قشقایی مؤثر بوده است. توانایی زنان قشقایی در احساس رنگ‌ها و رنگ‌آمیزی، که گاه چنان باورنکردنی است که به اعجاز می‌ماند، هم از فراوانی رنگ و هم از هماهنگی پرجاذبه و افسون‌کننده‌ای برخوردار است که سیلان وقفه‌ناپذیر رنگ‌ها پدیدار می‌کند.

«ویژگی رنگ‌آمیزی قشقایی منحصر به فراوانی و طراوت رنگ‌ها نیست و در ریزه‌کاری‌ها رنگ‌افشانی نیز هست. تفاوت بارز قالی قشقایی و پررنگ‌ترین دستبافت‌های ایللیاتی و روستایی در رنگ‌آمیزی «مینیاتوری» قشقایی است که گاه به حد «ذره‌بینی» می‌رسد»^۵

قالی قشقایی

دو گروه مهم در نقش‌های قالی قشقایی وجود دارد که به شرح زیر است:

۱- نقش‌های اشکالی: کهن‌ترین و دست‌نخورده‌ترین سبک نقش‌پردازی در قالی‌بافی قشقایی، شیوه اشکالی یا «مختلف» است که ترکیبی است درهم از شکل‌ها و نگاره‌ها و نقش‌مایه‌های گوناگون و پراکنده که رابطه مستقیم و آشکار با یکدیگر ندارند.

به سبب همین «لایتهای» بودن دامنه خیال‌پردازی است که در طراحی و نیز رنگ‌آمیزی قالی اشکالی اثری از احتیاط و ملاحظه و محافظه‌کاری نیست و همه چیز بر محور آزادگی و بی‌پروایی و تکاپوی جسارت‌آمیز خیال می‌چرخد.

۲- نقش‌های منظم و پیوسته: نقش‌های منظم و پیوسته، نشان‌دهنده نظم و ترتیب و پیوستگی و همبستگی و توازن و تعادلی است که بیشتر با شهرنشینی و هنر شهری سازگار است. این گروه خود شامل نقش‌های منظم، محرمات، ماهی، بته‌ای، نقش گیاهی و نقش افشان می‌باشند.

صنایع دستی ایل بختیاری

ایل بختیاری، بزرگ‌ترین ایل کشور و قسمتی از قلمرو بیلاقی طوایف چهارلنگ بختیاری در شهرستان‌های فریدن، فریدونشهر و چادگان استان اصفهان است. صنایع دستی ایل بختیاری به دلیل اصالت، ظرافت، تنوع رنگ و مرغوبیت از دیرباز معروفیت خاصی در قلمروهای ملی و بین‌المللی داشته است. فعالیت صنایع دستی در ایل بختیاری با الگویی انجام می‌شود که رابطه مستقیمی با زندگی عشایری دارد. مواد اولیه آن عمدتاً از دام حاصل می‌شود.

مهم‌ترین صنایع دستی عشایر بختیاری استان اصفهان عبارتند از:

- ۱- قالی و قالیچه؛ ۲- خورجین؛ ۳- چوقا؛ ۴- بهون؛ ۵- جاجیم؛ ۶- هور؛ ۷- وریس؛ ۸- لی؛ ۹- توره؛ ۱۰- گلیم.

قالی و قالیچه

معروف‌ترین صنعت دستی عشایر بختیاری قالی و قالیچه است، در زندگی کوچ‌نشین قالی و قالیچه به‌گونه‌ای بافته می‌شود که در مدت استقرار در بیلاق یا قشلاق به پایان برسد. زیرا حمل قالی نیمه تمام در زمان کوچ برای خانوارها امکان‌پذیر نیست. دار قالی بختیاری به‌صورت افقی است.

انواع طرح و رنگ و اندازه قالی و قالیچه عشایر بختیاری

«یک قالی ممتاز بختیاری به‌دلیل رنگ‌های زنده و استوارش شهرت به‌سزایی دارد. فراوانی نگارهای سروی در قالی‌بافی ایل بختیاری به‌خوبی مشهود است».^۶

ریزبافت بودن، رنگرزی ثابت و گیاهی خامه‌ها (خومه)، نقشه و طرح اصیل و بدون بدل و نیز استفاده از مواد درجه یک تهیه شده به روش‌های سنتی و کاملاً تحت نظارت انجام گرفته نظیر بهره‌گیری از پشم بهاره‌چین، دستریس شده گرده گوسفند و تار پود اعلا، باعث شده بود تا هم خوانین و هم دیگر مشتریان داخلی و خارجی به تهیه این نوع فرش‌ها علاقه‌مند شده به‌رغم دشواری‌های تولید به حمایت از فراهم‌آوری آنها پردازند و با توجه به همین خصایص بود که در روزگاری نه چندان دور کف تمامی تالارهای بزرگ منازل ایشان و دیگر صاحب‌منصبان سیاسی چه در محل و چه در دیگر شهرها با این نوع به‌خصوص قالی مفروش می‌گردید. به‌طور عمده طرح و نقشه‌های این فرش‌ها از مظاهر طبیعت الهام گرفته شده و عموماً شامل «خشت»، «سرو و کاج»، «تمام سرو»، «بته جقه»، «چهارفصل»، «شکارگاهی» و با رنگ‌آمیزی‌های زنده و شاداب بوده‌اند. بافت‌های تصویری بیشتر به‌صورت سفارشی تهیه شده‌اند و عموماً به‌عنوان پیشکشی تقدیم دیگر منتقدین می‌گردیدند، از جمله آنها می‌توان به قالیچه‌ای با چله و پود نخ پنبه‌ای در ابعاد ۱۲۲ × ۸۱ سانتی‌متر شامل تصویر شاه عباس اول صفوی و دورنمایی از مناظر طبیعی و نیز کاخ قلعه‌های منطقه اشاره نمود».^۷

از مهم‌ترین طرح‌های رایج در منطقه بختیاری می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره نمود:

۱- شیری بختیاری (قالیچه با نقش شیر)؛

۲- طرح لوزی و مربع؛^۸

۳- خورشید آریایی بختیاری و گردونه بختیاری، نگاره‌های بته مانند شاخکدار نقش مایه‌ای با چهار پره مانند، مانند چرخ فلک و پرده‌های آسیاب بادی.^۹

اندازه قالی و قالیچه

قالی: قالی بختیاری معمولاً در ابعاد یک و نیم در دو متر بافته می‌شود. از دیگر ابعادی که رواج یافته و یا به صورت سفارشی تهیه شده عبارت است از:

ابعاد 6×4 متر، $3/5 \times 2/5$ متر، 3×2 متر، $2/5 \times 1/5$ متر. نمونه‌های نادر 72 مترمربعی، 50 مترمربعی $1/98 \times 1/5$ متری می‌باشد.

قالیچه

قالیچه به دلیل کوچکی ابعاد و شرایط کوچندگی نسبت به قالی رواج بیشتری دارد. قالیچه‌هایی که عشایر بختیاری می‌بافند معمولاً در ابعاد 122×81 سانتی‌متر و 200×150 سانتی‌متر می‌باشند.

ابعاد دیگر از جمله 100×50 سانتی‌متر، 100×60 سانتی‌متر و سفارشات دیگر در منطقه رایج است. یک قالیچه 200×150 سانتی‌متری، احتیاج به 6 کیلو پود و 12 کیلو خامه و سه کیلو تار دارد. زمان بافت قالیچه، به تعداد کسانی که اشتغال دارند و زمانی که هر یک اختصاص می‌دهند بستگی دارد. معمولاً یک خانواده عشایر در حدود 40 روز قالیچه‌ای را می‌بافد.

جاجیم: (JaJim)

جاجیم یکی از اصلی‌ترین صنایع دستی بختیاری است که توسط زنان ایل بختیاری تهیه می‌شود. این بافته در گذشته به عنوان رواندازی گرم در فصل زمستان مکمل لحاف‌های پشمی به حساب می‌آمد. همچنین از جاجیم برای روانداز وسایل داخل سیاه چادر و روانداز بارهایی که در کوچ حمل می‌شوند استفاده می‌گردد.

جنس و اندازه جاجیم

جنس جاجیم از پشم گوسفند است و به دو صورت پشم در پشم و پنبه و پشم بافته می‌شود. اندازه‌های جاجیم از عرض 30 سانتی‌متر تا یک متر و طول‌های تا 20 متر بافته می‌شود.

طرح و رنگ

چون جاجیم معمولاً به عنوان روانداز مورد استفاده قرار می‌گیرد و معمولاً در دید مستقیم قرار دارد از طرح و رنگ دلپذیر، شاداب، متنوع و به صورت شطرنجی و راه راه بافته می‌شود. براساس آخرین نتایج سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده کشور که توسط مرکز آمار ایران چاپ شده است «در تیرماه ۱۳۷۷ بین خانوارهای بیلاقی استان بافت «قالی، قالیچه و گبه» در ۱۱/۹۸ درصد از خانوارها، بافت «گلیم، زیلو، ورنی، جاجیم، خورجین، توبره و مشابه»، در ۱۰/۸۹ درصد، بافت «چادر» در ۱۱/۸۵ درصد، بافت «چوقا» در ۱/۹۶ درصد، بافت «کلاه، دستکش و مشابه» در ۰/۳۳ درصد و بافت «حصیر» در ۰/۰۹ درصد از خانوارها وجود داشت». براساس نتایج سرشماری ذکر شده درصد خانوارهایی که هدف از تولید صنایع دستی را برای فروش انجام می‌دهند بدین شرح است.

قالی و قالیچه و گبه در ۳۳ درصد خانوارها، گلیم و زیلو، ورنی، جاجیم، خورجین و ... در ۰/۰۶ درصد از خانوارها، چوقادر ۰/۰۷ درصد خانوارها برای فروش می‌باشد.

چوقا

چوقا یکی از پوشش‌های سنتی مردان ایل بختیاری است که روی لباس (پیراهن، کت و یا کاپشن) بر تن می‌کنند. چوقا در حکم روپوش و یا پالتوی مردانه به شکل راسته و بدون آستین است و عموماً جلوی آن از بالا تا پایین باز است و معمولاً تا سر زانو می‌رسد، جنس چوقا از پشم سفید طبیعی یا کاموای سفید است که بر روی آن خطوط افقی مشکی و یا آبی تیره دیده می‌شود.

ابعاد چوقا

قطعه‌ای به طول ۲۵۰ سانتی‌متر و عرض ۵۰ سانتی‌متر است که آن را از وسط در جهت عرض می‌برند و تبدیل به دو قطعه به عرض ۱۲۵ × ۵۰ می‌کنند و این دو قطعه را در جهت طولشان به هم می‌بافند تا مستطیلی به عرض ۱۰۰ سانتی‌متر و طول ۱/۲۵ متر به دست می‌آید.

براساس کیفیت مواد اولیه و همچنین کیفیت بافت قیمت‌گذاری از ۳۰۰۰۰۰ تا ۷۰۰۰۰۰ ریال می‌شود.

سیاه چادر (بهون)

چادر بختیاری را به زبان محلی «بهون» (Behun) می‌نامند. این پوشش از موی بز بافته می‌شود. ابتدا موی بز را از گرده حیوان می‌چینند. سپس آن را تمیز کرده و کرک را از آن جدا می‌کنند. موی بز را پس از چیدن می‌ریسند. پس از آماده شدن نخ، آن را دولا می‌کنند و به درازای مورد نیاز چله‌کشی می‌کنند. هر قطعه‌ای که بدین صورت بافته می‌شود «لت» (Lat) بهون گویند. پس از آماده شدن لت‌های بهون، به تعداد نیاز آنها را کنار هم گذاشته و از پهنا به هم می‌دوزند. یک تخته بهون به‌طور متوسط از ۱۵ تا ۲۰ لت تشکیل می‌شود. پهناي متوسط لت بهون در حدود ۳۵ سانتی‌متر و درازای لت بهون از ۶ تا ۱۰ متر در نوسان است.^{۱۱}

صنایع دستی ایل عرب جرقویه استان اصفهان

مهم‌ترین صنایع دستی ایل عرب جرقویه که در شهرستان اصفهان دوره قشلاقی خود را می‌گذرانند عبارتند از: ۱- قالی و قالیچه؛ ۲- زیلو؛ ۳- جاجیم؛ ۴- پلاس؛ ۵- سفره. از میان صنایع دستی فوق‌المرزوه قالی اهمیت بیشتری دارد و مهم‌ترین صنعت دستی عشایر منطقه محسوب می‌گردد.

«سبک و نقشه فرش‌ها در میان عشایر جرقویه متنوع است، به‌طوری‌که عشایر محمدآباد فرش نائینی و نجف‌آبادی، عشایر نصرآباد فرش سستی و عشایر رامشه با نقشه آبدای تولید می‌نمایند».^{۱۲}

با توجه به موقعیت جغرافیایی منطقه جرقویه و نزدیکی آن به شهر اصفهان و تبادلات مختلفی که با شهرهایی همچون اصفهان-آباده-شهرضا-بروجن- و ... داشته‌اند الگوهایی را از شهرها اخذ نموده‌اند.

تولید فرش به‌خصوص فرش‌های غیر سنتی عمدتاً برای فروش است و به‌دلیل استقرار در روستاها در دوره گرمسیری از نیروهای کارمزدی برای بافتن فرش استفاده می‌شود.

چند واحد پشم‌ریسی و پنبه پاک‌کنی به‌عنوان صنایع تبدیلی در منطقه فعالیت دارند که نیازمندی‌های کارگاه‌های تولیدی خانوادگی را تولید می‌نمایند.

«از پدیده‌های جالبی که در درون این ایل است نقش مردان در تهیه صنایع دستی است، به طوری که ایامی از سال که وقت آزاد بیشتری برای مردان و زنان وجود دارد به نخ‌ریسی و تهیه مقدمات برای صنایع دستی می‌پردازند.»^{۱۳}

در بررسی‌های میدانی که در آذرماه ۱۳۸۱ در منطقه قشلاقی ایل عرب جرقویه داشته‌ایم خانوارهایی از طایفه مختاری ایل عرب جرقویه که در نصرآباد و چهاربند عرب‌ها دوره قشلاقی را می‌گذراندند به بافت قالی و قالیچه اشتغال داشته‌اند که ابعاد قالی و قالیچه‌های بافته شده و قیمت آن به شرح زیر است:

ابعاد	۱ × ۰/۸ متر، ارزش ریالی ۵۰۰۰۰۰ ریال
	۲ × ۰/۸ متر، ارزش ریالی ۶۰۰۰۰۰ ریال
	۱/۲ × ۰/۸ متر، ارزش ریالی ۳۰۰۰۰۰ ریال
	۴ × ۰/۸ متر، ارزش ریالی ۱/۵۰۰۰۰۰ ریال

در بین نمونه‌های گرفته شده حدود ۳۰ درصد به بافت قالی و قالیچه جهت فروش پرداخته‌اند که با توجه به کیفیت بافت ارزش ریالی هر مترمربع بین ۳۰۰۰۰۰ تا ۵۰۰۰۰۰ ریال بوده است.

نتیجه

صنایع دستی ایلات و عشایر استان اصفهان به دلیل سابقه طولانی، اصالت، ظرافت، مرغوبیت، انطباق فرهنگی و داشتن هویت دینی و ملی دارای جایگاه خاصی هستند. تنوع صنایع دستی، عرصه آن در بازارهای داخلی و خارجی معرف هنر و هویت ایرانی و اسلامی است. این هنر هر زمان مورد توجه و حمایت قرار گرفت و توسعه کمی و کیفی یافت. سرپنجه خلاق زنان و مردان ایلات استان توانسته از خود هنرمندی‌هایی نشان دهد که تحسین همگان را برانگیزد. این هنر و صنایع علاوه بر انتقال فرهنگ و با هویت ملی در قالب طرح‌ها و رنگ‌های پویا، خلاق، شاداب، از حیث اقتصادی سهم درآمدی، اشتغال و ... اهمیت دارد. این صنایع می‌توانند در کنار صنایع دستی سایر مناطق روستایی و شهری کشور روی حجم تجارت جهانی عرصه صنایع دستی

کشور که رقمی حدود یک میلیارد دلار را که (یک‌دهم) ارزش صنایع دستی جهان است اثرگذار باشد و جایگاه ایران را که تا (یک‌چهارم) حجم کل تجارت جهانی صنایع دستی را می‌تواند داشته باشد ارتقاء دهد.

این صنایع می‌توانند تکمیل‌کننده صنایع دستی جوامع شهری و روستایی برای ارتقاء سهم صادرات کالاهای غیرنفتی در کشور باشد.

با توجه به ویژگی‌هایی خاص صنایع دستی عشایر ضرورت اتخاذ تدابیر حمایتی از هر جهت ضروری می‌باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده کشور سال ۱۳۷۷، جمعیت عشایری دهستان‌ها، مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸، ص ۷.
۲. پرهام، سیروس، دستبافت‌های عشایری و روستایی فارس، جلد اول، تهران، چاپخانه سپهر، ۱۳۷۰، ص ۳۱-۲۰.
۳. پرهام، سیروس، همان، ص ۶۳.
۴. همان، ص ۸۴.
۵. همان، ص ۹۲.
۶. همان، ص ۶۳.
۷. فصلنامه فرهنگی، هنری اجتماعی فرهنگ بام ایران، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان چهارمحال و بختیاری، شماره ۳ و ۴، ۱۳۷۸، ص ۱۰۸-۱۰۶.
۸. همان، ص ۱۱۰.
۹. پرهام، سیروس، همان، ص ۱۳۳.
۱۰. سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده کشور سال ۱۳۷۷، مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸، ص ۲۸.
۱۱. فصلنامه عشایری ذخیر/تقلاب، سازمان امور عشایر بر ایران، شماره ۱۰، ۱۳۶۸، ص ۱۰۶-۱۰۵.
۱۲. قنبری، سیروس، بررسی ساختار و ویژگی‌های طبیعی، اجتماعی، اقتصادی منطقه عشایر جرقویه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۷۴، ص ۲۱۲.
۱۳. مطالعات توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان اصفهان، گزارش نهم جامعه عشایری و عمران عشایری سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، ۱۳۷۵، ص ۳۰-۹.

منابع

- پرهام، سیروس، دستبافت‌های عشایری و روستایی فارس، جلد اول، تهران، چاپخانه سپهر، ۱۳۷۰.
- سرشماری اجتماعی-اقتصادی عشایر کوچنده کشور سال ۱۳۷۷، مرکز آمار ایران، ۱۳۷۷.

- فصلنامه فرهنگی، هنری، اجتماعی فرهنگ بام/ایران، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان چهارمحال و بختیاری، شماره‌های ۳ و ۴، ۱۳۷۸.
- قنبری، سیروس، بررسی ساختار و ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، منطقه عشایری جرقویه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، ۱۳۷۴.
- مطالعات توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی استان اصفهان، گزارش نهم جامعه عشایری و عمران عشایری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، ۱۳۷۵.
- مطالعات طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و زیربنایی طایفه دینارانی، اداره کل امور عشایر استان چهارمحال و بختیاری، جلد ۵، ۱۳۷۵.
- مطالعات طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و زیربنایی منطقه بازفت بختیاری، اداره کل امور عشایر استان چهارمحال و بختیاری، جلد چهارم، ۱۳۷۳.